

ERIK ERIKSONS INTERGENERATIONELLE GENERATIVITETSTEORI

Jytte Nytofte

Artiklen præsenterer Erik Eriksons intergenerationelle generativitetsteori. Efter at have belyst den videnskabelige problematisering af Eriksons teori indplaceres generativitetsteorien i hans epigenetiske udviklingsteori, og det intergenerationelle aspekt uddybes.

Eriksons generativitetsteori inkluderer endvidere individuel og kollektiv etik, funderet i Eriksons særlige formulering af 'The Golden Rule'.

1. Introduktion

Det var en dag i slutningen af 40erne. Parret i bilen var på vej fra deres hjem i det nordlige Beverly Hills til en jernbanestation i det sydlige San Francisco. Kvinden sad ved rattet. Sammen reciterede de Jaques' tale, 'All the world's a stage', fra Shakespeares 'As you like it.' De havde så ofte læst passagen højt for hinanden, at de kunne den udenad: »At first the infant, mewling and poking in the nurse's arms, and then the whining schoolboy with his satchel, and shining morning face...«. Recitationen fortsatte til sidste scene: »...is second childhood and mere oblivion, sans teeth, sans eyes, sans taste, sans everything.«

Kvinden havde den opfattelse, at Shakespeares udviklingstænkning var rigere end Freuds, fordi den omfattede hele livet fra fødsel til alderdom, ligesom han karakteriserede sine syv udviklingsmæssige 'aldre' i sociale og etiske termer snarere end psyko-seksuelle. Parret var imidlertid ikke tilfreds med Shakespeares inddeling og havde selv trukket fra og føjet til. Således havde de allerede placeret legebarnet mellem det lille barn og skoledrengen. Men stadig manglede der noget. Med ét udbrød kvinden: 'Hey, we left ourselves out.' De havde karakteriseret sig selv i Shakespeares stadie for 'lovers' uden at tage i betragtning, at de havde bevæget sig videre til et generativt stadie med børnefødsler, børneopfostring og produktivt arbejde. Da de nåede jernbanestationen, havde de fornemmelsen af at være nået ud over både Shakespeare og Freud i forståelsen af den livslange udviklingsproces (Friedman, 1999, pp. 217-218; *The Complete Works of William Shakespeare*, p. 230).

1 Jytte Nytofte er cand. pæd. psych.

Ægteparret var Joan og Erik Erikson, og Joans indsigt blev kimen til formuleringen af det 7. stadie i Eriksons otte stadiers epigenetiske skema over livslang menneskelig udvikling: generativitetsstadiet.

På the Midcentury White House Conference on Children and Youth præsenterede Erikson i 1950 den første udgave af sin epigenetiske udviklingsteori, hvor også generativitet var inkluderet. Senere samme år udkom bogen 'Childhood and Society', hvor generativitet blev defineret på følgende måde:

»I apologize creating a new and not even pleasant term. Yet neither creativity nor productivity nor any other fashionable term seem to me to convey what must be conveyed – namely, that the ability to lose oneself in the meeting of bodies and minds leads to a gradual expansion of the ego interests and of libidinal cathexis over that which has been thus created and accepted as a responsibility. Generativity is primarily the interest in establishing and guiding the next generation or whatever in a given case may become the absorbing object of a parental kind of responsibility« (Erikson, 1950. p. 231).

I årene, der fulgte, elaborerede Erikson sin teori og ikke mindst generativitetsbegrebet, der kom til at indbefatte flere og flere komponenter, heriblandt en omfattende etik.

(I det følgende henviser referenceangivelser til Erikson, hvor ikke andet er nævnt).

2. Den videnskabelige relevans af Eriksons teori

Eriksons teori har i dag mistet noget af sin videnskabelig interesse, til dels fordi den ofte behæftes med en kritik, der problematiserer teoriens berettigelse i nutidens videnskabelige psykologi. Eriksons samlede teori har imidlertid stor forklaringsmæssig relevans. Jeg skal derfor, inden introduktionen til hans teori, præsentere fem problematiske påstande og med få undtagelser lade Erikson selv om svarene i form af håndplukkede citater fra hans egne værker.

- Eriksons teori er svær at validere, og dens empiriske grundlag er mangelfuldt
- Erikson er ærkefreudianer, og teorien bygger på Freuds psyko-seksuelle stadieteori
- Eriksons teori repræsenterer ikke egentlig udvikling, men snarere en udfoldelse af et medfødt kim eller af en i forvejen nedlagt plan
- Eriksons teori er en traditionel stadieteori, hvilket implicerer, at et givet stadie nås på et givet alderstrin, gennemleves og forlades i bevægelsen mod det næste stadie

- Eriksons teori implicerer, at den tidlige udvikling determinerer al videre udvikling – er det først gået galt på et tidligt udviklingsstadium, kan det ikke genoprettes

Erikson argumenterede voldsomt mod anvendelsen af kvantitative metoder i studiet af mennesket: »For in the use of reason there lies the eternal temptation to do with human data in experiment and argument what the child does with them in play: namely, to reduce them to a size and order in which they seem manageable. The human data are treated as if the human being were an animal, or a machine, or a statistical item« (1950, p. 374).

Det var essentielt hans opfattelse, at »[...] the attempt to make man more exploitable by reducing him to a simpler model of himself cannot lead to an essential human psychology« (ibid., p. 375).

I stedet byggede Erikson sin teori på casehistorier fra sin kliniske praksis, på biografier og livshistorier, på studier af børns konfigurationelle metoder i legearrangementer samt på generelle observationer af mennesker og ikke mindst af sin egen familie (Erikson, 1950; 1964; Erikson, Erikson & Kivnick, 1986; Friedman, 1999).

Jeg skal ikke gå ind i en længere diskussion om validiteten af kvalitative researchmetoder, kun erindre om, at Erikson så langt fra er den eneste, der funderer en teori på kliniske observationer. Jeg håber imidlertid i det følgende at kunne antyde den indre konsistens, som hans samlede teori besidder, og som alt andet lige behæfter den med stor troværdighed.

Det er rigtigt, at Erikson var inspireret af Freud, men han tog i mange henseender afstand fra hans teori: »To pay homage to him [Freud] means, in the passage of time, to acknowledge a lasting bond and yet also to take leave of what is now history« (1964, p.21). Eriksons psykosociale teori lægger nok sit biologiske grundlag i Freuds psyko-seksuelle stadier, der knyttes til basale værensmodaliteter, men som det fremgår af det følgende, er fundamentet ikke det biologiske grundlag, men de forskellige interaktionsformer, der, gennem mødet med en stadigt voksende kreds af mennesker, udvikles livet igennem (1950; 1959/1980; 1964).

Forstår Erikson menneskets forandringer over tid som en udfoldelse af principper og former, der allerede er foregrebet i en genetisk nedlagt plan, eller sker der en egentlig udvikling, hvor noget helt nyt emergerer (Bertelsen, 2000)? Erikson selv skelnede i sin teoretiske udredning ikke mellem termene 'udfoldelse' og 'udvikling' og brugte nærmest ordene synonymt. Han havde formentlig aldrig forestillet sig de misforståelser, som denne udeladelse har medført. Mit bud på et svar på ovenstående spørgsmål er imidlertid: 'både og'. Opgaven består da i at afklare, hvad der prædetermineret, hvad der er emergent og ikke mindst, hvordan disse to principper sameksisterer.

Lad mig starte med en indkredsning af det, der er prædetermineret. Ifølge Erikson forholder det sig således, at »[...] everything that grows has a

ground plan and that out of this ground plan the *parts* arise, each part having its *time* of special ascendancy, until all parts have arisen to form a *functional whole*« (1959/1980, p. 53). Dette bagvedliggende epigenetiske princip har Erikson med inspiration fra Murray hentet fra embryologi, hvor studier af fosterudvikling viser, at 'proper rate' og 'proper sequence' er afgørende for, at de forskellige organer dannes i nøje afstemthed med hinanden, således at de til sidst former en funktionel helhed.

Ved fødslen forlader barnet den kemiske udveksling med livmoderen til fordel for sit samfunds sociale udvekslingssystem, hvor dets voksende kapaciteter møder kulturens udfordringer og begrænsninger. Stadig er der dog noget, der er prædetermineret (1950; 1968).

Da min datter blev født, fik vi udleveret en lille grøn bog, barnets bog. I den kunne sundhedsplejersken bl.a. notere progressionen i barnets fødeindtagelse. På en af de første sider var der trykt et skema. Venstre side viste en kolonne med forskellige udviklinger. Øverst i højre side var alderen i måneder trykt, og nedenunder var der rubrikker, hvor det kunne afkrydses, hvornår en given udvikling indtraf. Som eksempler på udviklingstyper startende ovenfra og i den angivne rækkefølge kan nævnes: løfter hoved maveliggende, hovedkontrol siddende, sidder uden støtte, kravler, går uden støtte. Pointen er, at når man kigger på, hvor gammel barnet var, da de forskellige udviklinger indtraf, tegner der sig en fin kurve, som viser en ensartet progression i udviklingstype og alder i måneder. Faktisk er der tale om en normalkurve for udvikling af fysiologiske kapaciteter i det første 1½ års tid, og den viser, at der er en passende hastighed og en passende rækkefølge i denne udvikling.

Relateret hertil er det Eriksons tese, at disse udviklinger som liggende, siddende, gående og løbende ændrer barnets perspektiv på verden og således også de interpersonelle perspektiver. I takt med barnets større selvbevægelighed og aktive involvering øges dets radius for signifikant interaktion gradvist. Hermed initieres en bevægelse, der løber gennem hele livscyklusen: babyens første forbundethed med moderen (den primære omsorgsperson), det lille barns inklusion af fader, søskende og øvrige familie, legebarnets første møde med børnehavens institutionaliserede interaktionsformer, skolebarnets læringssceneri, den unges søgen efter et ideologisk tilhørsforhold, den unge voksnes kærligheds- og venskabsforhold, den voksnes ansvar for næste generation, den ældres resignerede samfundsdeltagelse. Hver ny perspektivændring som følge af den øgede radius rummer både nye potentialer for signifikant interaktion og nye sårbarheder, der kan influere denne interaktion i negativ retning. Det er dette forhold, der konstituerer de 'kriser' eller 'vendepunkter', der er implicit i Eriksons teori (1959/1980), og følgende citat må forstås i denne sammenhæng: »[...] in the sequence of his most personal experiences the healthy child, given a reasonable amount of guidance, can be trusted to obey inner laws of development, laws which create a *succession of potentialities for significant interaction* with those who

tend him« (ibid., p. 54). Dét, der er prædetermineret i menneskets psykosociale udvikling, er potentialer for signifikant interaktion, potentialer, der følger efter hinanden i en passende rækkefølge og i en passende hastighed gradvist omfattende en stadig større radius for signifikante interaktioner.

Jeg håber, at læseren nu sidder i spændt forventning om, hvad det da kan være, der ikke er prædetermineret. Mit bud på et svar lyder: det ikke-prædeterminerede i Eriksons syn på menneskelig udvikling er realiseringen og kvaliteten af disse interpersonelle interaktioner samt den psykiske struktur, der resulterer heraf.

Hvis barnets løbende interaktioner med en voksende kreds af mennesker forløber 'godt nok', etableres en række menneskelige kvaliteter eller styrker, der trin for trin danner grundlag for barnets fortsatte aktive involveringer livet igennem. Hvis dette interaktionsforløb fejler, udvikles i stedet udartede svagheder, der på den ene eller anden måde får barnet og senere den unge og voksne til at afstå fra aktiv involvering i interpersonelle interaktioner (1982). Mellem det helt optimale og det helt destruktive interaktionsforløb kan man tænke sig mange gradueringer. Det essentielle i både barnets, den unges og den voksnes interaktioner er således princippet om aktivt valg. Alle de menneskelige kvaliteter, der trin for trin udvikles, har til formål at støtte dette princip: håb, viljekraft, målrettethed, kompetence etc. Hverken barnet, den unge eller den voksne sætter sig ned og venter på at blive aktiveret, de tager selv initiativet, de aktiverer selv og aktiverer derved deres interaktionspartner: »[...] only he who approaches an encounter in a (consciously and unconsciously) active and giving attitude, rather than in a demanding and dependent one, will be able to make of that encounter what it can become« (1964, p. 233). Med en anden terminologi implicerer ovenstående, at realiseringen af de interpersonelle interaktioner er baseret på konativ stræben i form af intentionalitet, og en sådan stræben kan ikke være determineret.

Erikson er ikke ret mange steder i sine værker eksplicit omkring dannelsen af psykisk struktur. Ikke desto mindre var det hans opfattelse, at vi inderliggør vore omgivelser. Frem for psykoanalysens traditionelle skelnen mellem den indre verden og en 'outerworld', som man skulle tilpasse sig, vælger Erikson at benytte etologernes term 'Umwelt' som en betegnelse for omgivelser, der ikke bare omgiver os, men som også er inden i os: »And indeed, from the point of view of development, 'former' environments are forever in us [...]« (1968, p. 24). Vi er således som signifikante andre altid en del af hinandens 'Umwelt': »They are significant because on many levels of crude or subtle communication my whole being perceives in them a hospitality for the way in which my inner world is ordered and includes them, which makes me, in turn, hospitable to the way they order their world and include me [...]« (1968, p. 219).

Det er yderligere Eriksons opfattelse, at vi gennem identifikationer med signifikante andre inderliggør bestemte centrale aspekter af en given inter-

aktion. Idet den sultne nyfødte med sin gråd ansporer sine omgivelser til at give sig mad, opstår fornemmelsen af at kunne få, hvad der er nødvendigt, og samtidig udvikles også det nødvendige fundament for selv at blive den givende, dvs. kapaciteten til at identificere sig med moderen og med tiden selv blive et givende menneske. Gennem identifikation med troværdige mennesker udvikler barnet sin egen troværdighed. I sin søgen efter bekræftelse vækker det lille barn en styrke hos den voksne, som det selv er parat til at få vækket gennem oplevelsen af gensidighed (1964; 1968).

Sådanne identifikationer med signifikante andre foregår barndommen igennem, men i ungdommen, hvor identitetsspørgsmålet bliver påtrængende, må alle barndommens identifikationer integreres og forme en sammenhængende identitet. Denne identitetsdannende integration og reintegration må gentages ved hver efterfølgende udviklingskrise.

Det eksplicite princip bag integrationen af identifikationer er emergens: »[...] but here, if anywhere, the whole has a different quality than the sum of the parts« (1959/1980, p. 95). Ifølge kaosteorien, hvorfra emergensbegrebet er hentet, forekommer emergens i systemer, der befinder sig på randen af kaos. Hermed menes komplekse systemer, der hverken er helt determinerede eller helt tilfældige, og det essentielle i sådanne systemer er, at der ud af lokale interaktioner mellem systemets dele kan emergere komplekse globale mønstre med nye egenskaber gennem en selvorganiseringsproces (Lansing, 2003). Dette passer ganske godt med Eriksons teori om, at store, nye trin i udviklingen kommer i stand gennem udviklingsmæssige kriser.

Hvis det i overensstemmelse med ovenstående argumentation accepteres, at Eriksons syn på udvikling både rummer prædetermination og emergens, hvordan kan disse to da sameksistere?

Bertelsens organisations-dynamiske model af psyken rummer en mulig forklaring (Bertelsen, 2000). Denne model forklarer netop, hvordan noget i psyken er givet på forhånd, mens noget andet emergerer gennem selvorganiserende processer samt den gensidige relation mellem de to. Det på forhånd givne konstituerer, dvs. udgør grundlaget for de emergente processer, mens de emergente processer på deres side virker organiserende ned på de konstituerende dele. Relateret til Eriksons udviklingssyn betyder dette, at de biologiske, psyko-seksuelle og fysiologiske komponenter danner grundlaget for realiseringen af de forskellige interpersonelle interaktioner samt den deraf følgende strukturering af psyken, mens interaktioner og psykisk struktur virker organiserende ned på de biologiske og fysiologiske processer. Dette betyder ikke, at der bliver lavet om på de konstituerende komponenter, blot at deres frihedsgrader, dvs. måderne, hvorpå de kan kombineres, begrænses af den organiserende proces, samtidig med at de konstituerende processer begrænser det organiserende niveaus frihedsgrader: nok kan noget nyt emergere, men begrænset af de konstituerende processer kan ikke hvad som helst emergere.

Gennem hele sit forfatterskab understreger Erikson, at teoriens udviklingsstadier ikke er diskrete i den forstand, at et stadie nås, gennemleves og forlades. Tværtimod sker der en fortsat differentiering, integration og reintegration af de fortløbende stadiers komponenter. Dét, der er stadiebestemt er de aldersadækvate udviklingskriser; mens stadiets fundamentale tema følger med hele vejen op: »The point to be made is merely that what thus grows in steps is part of an ensemble in which no part must have missed its original crisis, its further metamorphoses, and its re-integration into each later stage« (1964, p.140). Med identitet som eksempel betyder dette: »While the end of adolescence thus is the stage of an overt identity crisis, identity formation neither begins nor ends with adolescence: it is a lifelong development largely unconscious to the individual and his society« (1959/1980, p.122).

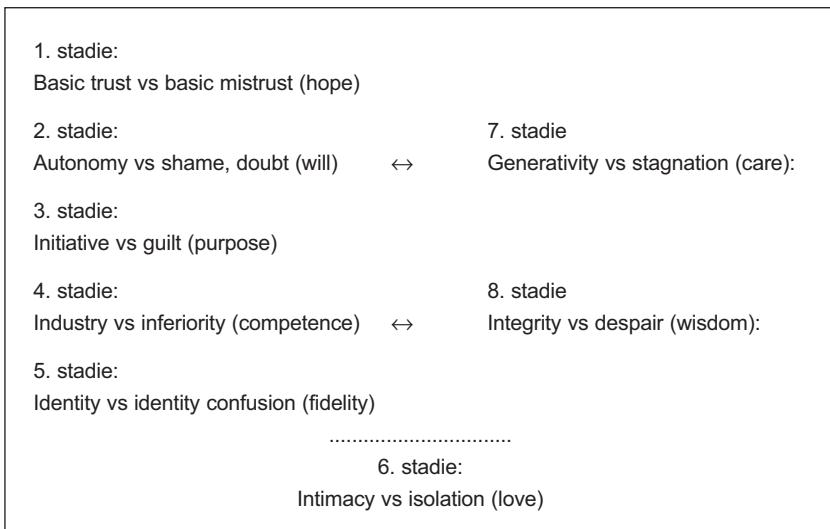
Med nedenstående citat skal jeg lade Erikson dementere den sidste påstand, der hævder, at tidlig udvikling, ifølge Eriksons teori, determinerer den videre udvikling. Psykoanalysens oprindelige data »[...] supported an orientation which – in analogy to teleology – could be called *originology*, i.e., a systematic attempt to derive complex meanings from vague beginnings and obscure causes. The result was often an implicit fatalism [...] Any theory embracing both the life history and case history, however, must find a balance between the »backward« view of genetic reconstruction and the »forward« formulation of progressive differentiation in growth and development; between the »downward« view into the depth of the unconscious and the »upward« awareness of compelling social experience; and between the »inward« exploration of inner reality and the »outward« attention to historical reality« (1968/1987, p. 598).

Eriksons udviklingsteori har stadig videnskabelig relevans, ikke mindst fordi den er baseret på en psykosocial udviklingsforståelse, hvor interaktion generationerne imellem er essentiel.

3. Generativitet

Eriksons samlede psykosociale teori består af 8 stadier hver med en basal udviklingskrise formuleret som to modsætninger, der skal syntetiseres. En heldig syntese, der ikke indebærer elimineringen af den negative pol, fører til udvikling af en basal menneskelig kvalitet, styrke eller dyd. Erikson foretrak at fremstille disse stadier i et skema, hvor stadierne præsenteres som en diagonal, der løber tværs gennem skemaet. Hensigten var hermed at illustrere, at der var plads både til de enkelte stadiers forløbere og senere mere modne afledninger (1964; 1982).

Når fokus er på generativitet, kan man imidlertid med fordel anskueliggøre stadierne og deres gensidige relationer på en anden måde – en fremstillingsmåde, som jeg ikke tror, at Erikson ville have været uenig i. De respektive rudimentære styrker er angivet i parentes:

Modellen anskueliggør, at de basale udviklingskriser på de første fem stadier og på det 7. og 8. stadie primært må forstås i intergenerationelle termer, mens udviklingskrisen på det 6. stadie, placeret under linjen, er intragenerationel, dvs. at den primært finder sted inden for sin egen generations rammer. Termen 'intergenerationel' betegner, at barndoms- og ungdomsgenerationerne på den ene side samt voksenalderens og alderdommens generationer på den anden er gensidigt afhængige af hinanden for udviklingen af deres respektive styrker. Dette forhold illustreres med de to dobbeltpile.

Vi er bekendte med den opfattelse, at voksne må understøtte børn og unges udvikling, men tanken, at også voksne og ældre har brug for børn og unge i deres udvikling er ny. Men her er Erikson helt eksplicit:

»The older generation [...] needs the younger one as much as the younger one depends on the older; and it would seem that it is in this mutuality of development of the older and younger generations that certain basic and universal values such as love, faith, truth, justice, order, work, etc., in all their defensive strength, compensative power, and independent creativity become and remain important joint achievements of individual ego development and of the social process« (1959/1980, p.166).

Eriksons intergenerationelle gensidighedsprincip siger altså, at ligesom barnet og den unge har brug for den voksne for at kunne udvikle deres menneskelige kvaliteter, så har den voksne brug for børn og unge for at kunne udvikle sine kvaliteter, generativitet og 'care', som netop er nødvendige, for at den voksne kan understøtte udviklingen af næste generations kvaliteter.

På den måde falder de forskellige generationers udviklingsstadier i hak og deres respektive, komplementære styrker passer ind i hinanden. Derfor må hele livscyklussen forstås som et integreret fænomen og forklares i intergenerationelle termer (1964).

Den voksne besidder ikke en statisk personlighed. Nybagte forældre må hele tiden leve op til den udfordring, det er at opfostre et barn, og de må udvikle sig sammen med barnet. Spædbarnets svaghed er i den forstand relativ, for det kontrollerer og opdrager sin familie lige så meget, som det kontrolleres af familien. Med andre ord, gennem en gensidig reguleringsproces opfostrer familien sit spædbarn ved selv at blive opdraget (1950).

Denne intergenerationelle gensidighed fortsætter livet igennem, og termen 'gensidighed' ('mutuality') bruges da til at betegne en relation, hvori partnere er afhængige af hinanden for udviklingen af deres respektive styrker eller kvaliteter (1964). Erikson kalder også sådan en gensidighedsrelation for en 'divided function'. Hermed forstås en relation, hvor partnerne er jævnbyrdige, ikke fordi de er ens, men fordi de, som følge af selve forskellen mellem dem, begge er essentielle for en fælles funktion (1950).

Ifølge modellen omfatter denne intergenerationelle gensidighed også alderdommen. Generativitet og 'care' følger med op og skal reintegreres på alderdommens stadie. Selvom den ældre ikke længere besidder det direkte ansvar for næste generation, giver generativiteten sig her til kende som en 'grand-parental' omsorg for børnebørn og generelt som en omsorgsfuld deltagelse i verden. Samtidig har ældre mennesker brug for, at børn og unge har brug for dem, for at bevare en vital involvering og dermed opretholde livskvaliteten i alderdommen (Erikson, Erikson & Kivnick, 1986).

I tilknytning hertil understreger Erikson vigtigheden af, at samfundet tilskriver eksistentiel mening til alderdommen.

»This is not only important within individual life, but also within that of generations, for it can only weaken the vital fibre of the younger generation if the evidence of daily living verify man's prolonged last phase as a sanctioned period of childishness. Any period of the cycle lived without vigorous meaning, at the beginning, in the middle, or at the end, endangers the sense of life and the meaning of death in all whose life stages intertwine« (1964, p.133).

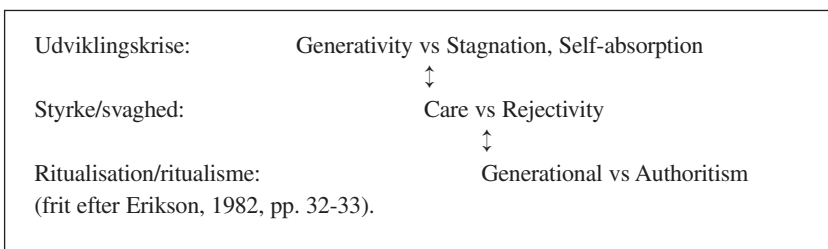
Efterhånden som Erikson elaborerede sin teori, kom hvert stadie til at omfatte følgende interrelaterede komponenter: et psyko-seksuelt stadie med tilhørende modi og modaliteter (den biologiske del), radius for signifikante relationer, principper for social orden/institutioner samt tre gensidigt relaterede modsætningspar (de psykosociale og kulturelle dele) (1982).

I det følgende uddybes de komponenter, der er tilknyttet generativitetsstadiet.

Erikson funderede generativitetens biologiske rationale i prokreation med dyrs yngelpleje som den evolutionære forløber. Prokreativitet blev således tilføjet skemaet i parentes, som det instinktuelt aspekt af generativitet. Det er imidlertid værd at understrege, at Erikson skelnede mellem instinktiv og instinktuelt energi. Førstnævnte er relateret til dyrets medfødte, adaptive handlingsmønstre, mens sidstnævnte menneskelige form hverken er bundet til specifikke adfærdsmønstre eller er implicit adaptiv. I stedet består den af fri energi, der kan investeres i interpersonelle interaktioner baseret på kulturelle gensidighedsmønstre (1965/1987; 1968/1987; 1969).

De elementære modaliteter, der emergerer fra stadiets prokreative trend, er således 'to make be' og 'to take care of', radius for signifikant interaktion angives at være 'divided labor and shared household', mens uddannelse og tradition repræsenterer de institutioner, der er tilknyttet generativitet (1982).

Generativitetsstadiets tre modsætningspar er – ligesom alle de andre stadiers modsætningspar – gensidigt relaterede og udgør samtidig en logisk følge af hinanden. De kan anskueliggøres på følgende måde:

'Vs' angiver ikke bare polernes modsathed – versus – men også deres komplementaritet i betydningen 'vice versa' (ibid., p. 55).

Ovenstående illustration skal således læses på følgende måde: en heldig syntetisering af generativitet og stagnation/self-absorption muliggør udviklingen af styrken 'care', der samtidig står i aktiv spænding med svagheden 'rejectivity.' En heldig syntetisering af disse udgør grundstenen i udviklingen af fundamentale individuelle og kollektive institutioner, der i bedste fald udtrykker sig gennem ritualisationer og i værste gennem ritualismer (1964; 1982). Hvorledes dette skal forstås, uddybes nedenfor.

Generativitet *i sig selv* er genereringen af alle former for 'produkter': børn, genstande, kunst, ideer, kultur etc. Generativitetens antitese er stagnation eller selv-absorption, der udtrykker sig i et tvangsmæssigt behov for pseudo-intimitet, i kedsomhed og interpersonel forarmelse. Årsagerne hertil skal findes i tidlige barndomsoplevelser, i udartet selv-kærlighed, samt i en manglende tro på det menneskelige projekt. Manglende generativitet er ikke alene selv-referentiel, men viser tillige frem til næste generation, hvor den voksnes generative fiasko kan udtrykke sig som patologi i børneudviklin-

gen. I stedet for udviklingen af styrker eller kvaliteter, der understøtter og fremmer menneskelige interaktioner, udvikles ikke-syntetiserede svagheder, der underminerer og hæmmer mellemmenneskelige samspil (1968;1982).

Generativitet kan imidlertid ikke eksistere 'i sig selv,' men implicerer 'care': At få børn sikrer ikke generativitet, ligesom ikke alt, der produceres, er udtryk for generative bestræbelser. Det er den omsorg, der investeres i det skabte, der definerer det generative engagement (1968).

'Care' udgør således en essentiel kvalitet i psykosocial udvikling og defineres således:

»Care is the widening concern for what has been generated by love, necessity, or accident; it overcomes the ambivalence adhering to ir-reversible obligation« (1964, p.131).

I det omfang den voksnes generative omsorg er succesfuld, fremmes udviklingen af aldersadækvate styrker eller kvaliteter under barnets opvækst. Denne udvikling er en forudsætning for, at børn og unge selv kan udvikle sig til modne voksne engageret i generative bestræbelser (1982).

I voksenalderen må hvert menneske således gøre det klart for sig selv »[...] what and whom they have come to care for, what they care to do well, and how they plan to take care of what they have started and generated« (1969. p.395).

Dermed erkendes, at man ikke kan drage omsorg for alt og alle, og man kan ikke gøre alt. Det er nødvendigt at vælge ud og afvise nogen og noget. Derfor er en vis 'rejectivity' en nødvendig modpol til 'care.' Men 'rejectivity' og 'care' må stå i et afbalanceret forhold til hinanden, og rejektivitet, der ikke er adækvat integreret i omsorgsbestræbelser, kan udvikle sig til en udartet patologi, hvor specifikke personer eller grupper – i ekstreme tilfælde, alt og alle og enhver – ekskluderes fra ens generative engagement.

Rejektivitet kan ligeledes manifestere sig kollektivt i form af 'pseudo-speciation', et begreb, som Erikson har lånt af Konrad Lorenz. 'Pseudo-speciation' betegner den overbevisning og de deraf følgende handlinger, at grupper af mennesker tilhører en anden art end ens egen og af den grund er farlige for menneskeheden. Pseudo-speciation kan være forankret i oplevelser af nationale, etniske, religiøse eller klassebetingede forskelle, der ophæver ens eget tilhørsforhold til at være den eneste legitime repræsentation af menneskearten (1966/1987a; 1982).

Generativitetsstadiets sidste modsætningspar udgøres af en ritualisation og en ritualisme. Med inspiration fra Konrad Lorenz' beskrivelser af dyrs pacificeringsritualer, overfører Erikson begrebet 'ritualisation' til en menneskelig kontekst som betegnelse for mindst to menneskers periodisk tilbagevendende meningsfulde og adaptive interaktionsmønstre. Prototypen herpå eksemplificeres med det faste hilseritual, der udspilles mellem mor og barn hver eneste morgen (1966/1987b). Erikson mente yderligere, at sådanne

hverdags-ritualisationer indgår i en kontinuitet med den pågældende kulturs store ritualer. Selv om der ikke er tale om en simpel 1:1 korrespondance, er hvert livsstadies aldersadækvate ritualisation forbundet med én af de store samfundsmæssige og kulturelle institutioner og dets ritualer. Det første stadies ritualisation udgøres af den gensidige genkendelse og anerkendelse ('mutual recognition') mellem mor (omsorgsgiver) og det lille barn – et møde, der giver barnet fornemmelsen af 'a primal other' (1982, pp. 44-45). Denne første fornemmelse af 'the primal other' etablerer et livslangt håb om forbundethed, først med vitale andre, senere med idealiserede andre, afsluttende med 'the ultimate other' (Erikson, Erikson & Kivnick, 1986). Det første stadie er således den første basis for senere udvikling af religiøsitet med de tilhørende ritualer.

Voksenalderens ritualisation er naturligt inkorporeret i og en uundgåelig del af selve de generative bestræbelser og samtidig uløseligt forbundet med de tidligere stadiers ritualisationer, som den er med til at skabe og vedligeholde:

»An adult must be ready to become a numinous model in the next generation's eyes and to act as a judge of evil and a transmitter of ideal values. Therefore, adults must and do also ritualize being ritualizers« (1982, p. 70).

Generativitetsstadiets ritualisationer er tæt forbundet med stadiets principper for social orden, uddannelses- og traditionsinstitutionerne. I flere af sine værker pointerer Erikson den voksnes ansvar for undervisning og uddannelse af børn og unge (1964; 1968; 1968/1987), og igen gør det intergenerationale aspekt sig gældende:

»Parenthood is, for most, the first and, and for many the prime generative encounter yet the perpetuation of mankind challenges the generative ingenuity of workers and thinkers of many kinds. And man *needs* to teach, not only for the sake of those who need to be taught, and not only for the fulfilment of his identity, but because facts are kept alive by being told, logic by being demonstrated, truth by being professed. Thus, the teaching passion is not restricted to the teaching profession. Every mature adult knows the satisfaction of explaining what is dear to him and of being understood by a groping mind« (1964, pp. 130-131).

Modparten til generativ ritualisation udgøres af den potentielle ritualisme: autoritarisme, disciplinering ved hjælp af magt, der dog ikke skal forveksles med nødvendigheden af sand autoritet i al generativitet (1982).

4. Etik

Do you know what an *adult* is?

Dette spørgsmål lå Erikson dybt på sinde, og i midten af 60'erne stillede han det til alle og enhver, han mødte på sin vej (1966/1987a, p. 502). Hvilke svar han fik – om noget overhovedet – melder historien desværre intet om.

Der er imidlertid ingen tvivl om, at Erikson selv var overbevist om, at spørgsmålet, hvad en voksen psykologisk set er, skal besvares i etiske termer. Gennem sin karriere udarbejdede Erikson en omfattende teori om etikens relation til psykosocial udvikling, dens begrebsliggørelse og psykologiske betydning for intergenerational udvikling.

Sædet for Eriksons etik er generativitetsstadiet, og en fuldstændig forståelse af hans generativitetsteori må inkludere etikken.

Her kunne man indvende, at psykologi forstået som en videnskabelig disciplin nødvendigvis må være objektiv og neutral og således ikke beskæftige sig med normative spørgsmål. Neutralitet er en illusion, ville Erikson have svaret. Alle psykologiske termer har ideologiske eller etiske konnotationer, og i stedet for at benægte dette bør man gøre sin position klar (1968, p. 228). Endvidere, ville han have tilføjet, kan man slet ikke forstå det særligt menneskelige, medmindre det begrebsliggøres i universelle etiske termer.

4.1 Etikens psykosociale udvikling

Etik udvikles ifølge Erikson i tre trin, hvor de tidlige er nødvendige for de sene, og de senere er af en højere orden (1964). I en nøddeskal formulerer han sin etiske udviklingsteori på følgende måde:

»We have learned from the study of lives that **beyond childhood**, which provides **the moral basis** of our identity, and **beyond the ideology of youth**, only an **adult ethics** can guarantee to the next generation an equal chance to experience the full cycle of humanness. And this alone permits the individual to transcend his identity – to become as truly individual as he will ever be, and as truly beyond all individuality« (1968, p. 42 – min fremhævning med fed skrift).

På det første udviklingsstadium opbygges gensidighedsprincippet, der befordrer fornemmelsen af mellemmenneskelig forbundethed. På andet stadium lærer barnet den første skelnen mellem rigtigt og forkert, godt og ondt. Begge er nødvendige i den fortsatte udvikling mod en etisk indstilling. Først på det tredje udviklingsstadium opstår imidlertid den første afgørende station i udviklingen mod etik, dannelsen af moral. Det er her, initiativ og målbevidsthed er i fokus, og ligeledes her, at superego som basis for samvittigheden etableres. Samvittighed forstås som 'den indre stemme' – introjektionen af forældrenes forbud og begrænsninger. Dens funktion er at lægge bånd på et alt for udfarende initiativ gennem selvobservation, selvstyring og selvstraf.

Moral således forstået er baseret på frygt for ydre afvisning og straf eller på en indre fornemmelse af skyld, skam eller isolation. Det lille barn er ikke nødvendigvis klar over, hvorfor en given regel skal adlydes, dens iboende trussel er tilstrækkelig grund (1964; 1968; 1982).

Næste trin i udviklingen mod etik finder sted på det femte stadie, hvor den unge er optaget af identitetsdannelse og nu er kognitivt og emotionelt parat til at tage en ideologisk position. Identitet og ideologi ses som to aspekter af samme proces, der muliggør både yderligere individuel modning og forbundethed med 'fælles identiteter' (1950; 1959/1980; 1964; 1982). Forankringen i en identitet sker gennem et ideologisk system, der forsyner den unge med et tilhørsforhold og en overordnet retning i livet.

Fornemmelsen af et kulturelt tilhørsforhold rummer muligheden for at neutralisere superegoets overherredømme, men ideologier, der er baseret på totalisme, fanatisme og eksklusivitet, fungerer stadig på superegoets præmisser (1950; 1959/1980; 1964; 1982).

Den endelige bevægelse mod udviklingen af etik sker – hvis alt går godt – i den generative voksenalder. Dette indebærer, at infantil moralisme og juvenil ideologisme, antiteserne til moral og ideologi, må være overvundet. Den etiske udvikling implicerer, som al anden udvikling, at de tidligere stadier følger med op og på sin vis konstituerer det senere stadie. Moral og ideologi lægger således grundlaget for etikken, men de må samtidig være behørigt integreret i den etiske udvikling (1982).

4.2 Aktualitet og *The Golden Rule*

Børn, der begynder at blive elsket, bliver smukkere.

Det var Anna Freud, der iagttog denne sammenhæng mellem kærlighed og højnet vitalitet. Efter Eriksons opfattelse kunne dette ikke forklares af den traditionelle psykoanalytiske teori om indre psykisk energi og dens beskrivelse af menneskets omgivelser som en 'outerworld', man skulle tilpasse sig (1964; 1982).

»This term [outerworld], more than any other, represents the Cartesian strait jacket we have imposed on our model of man, who in some of our writings seems to be most himself when reflecting horizontally – like a supine baby or a reclining patient, or like Descartes himself, taking to his bed to cogitate on the extensive world« (1964, pp. 163-164).

Man måtte begrebsliggøre den umiddelbare verden af gensidig interaktion og participation, som mødet mellem to mennesker finder sted i. I modsætning til den faktuelle tingsverden, kaldte Erikson denne sociale gensidighedsverden for 'actuality.'

I aktualitetsverdenen med gensidig aktivering og indflydelse 'flyder' psykisk energi så at sige mellem mennesker og udvirker en gensidig vitalisering. Denne gensidighed eksisterer både mellem barn og voksen og

voksne imellem, og heri ligger essensen af Eriksons forståelse af udviklingens intergenerationelle aspekt. Mens medlemmer af samme aldersgruppe har analoge kapaciteter og muligheder, er medlemmer af forskellige aldersgrupper afhængige af hinanden for den gensidige aktivering af deres komplementære kvaliteter (1964).

Som tidligere nævnt kommer denne gensidighed til udtryk første gang i den gensidige bekræftelse og anerkendelse mellem det lille barn og moderen (omsorgspersonen). Dette behov for regelmæssig og gensidig bekræftelse er et medfødt karakteristika hos det opretgående og ansigt til ansigt-orienterede menneske. Det er således ikke et behov, der kun aktualiseres i det lille barns forhold til sin mor. I nye former følger det med på hvert eneste stadie, hvor det udtrykker sig som en stræben efter stadig nye og stadig mere formaliserede og bredt delte gensidighedshandlinger, der gentager denne ansigt til ansigt- 'recognition' af det efterstræbte som i en leders 'karisma' og en guds 'nåde.' Denne gensidige bekræftelse giver en fornemmelse af helligt nærvær, der resulterer i fornemmelsen af »[...] *seperateness transcended*, and yet also of individual *distinctiveness confirmed*« (Erikson, Erikson & Kivnick, 1986, p. 47).

Dette gensidighedsprincip er også kernen i Eriksons særlige formulering af 'The Golden Rule.'

I tidernes løb har den gyldne regel været underlagt mange forskellige formuleringer. Alle har de dog på en eller anden måde forholdt sig til paradokset om menneskets samtidige adskilthed og individualitet på den ene side og dets forbundethed og uophørlige interaktion med andre på den anden. Nogle formuleringer har været på det lille barns mentale niveau, mens andre har været baseret på fornuft og sympati, og i sin klassiske form udtrykker reglen en bevidst stræben efter et højeste gode. Eriksons gyldne regel adskiller sig herfra, idet den er baseret på et ubevidst substrat af etisk styrke, der står i modsætning til og først må syntetisere et ubevidst, destruktivt raseri (1964). Man kan derfor stille spørgsmål ved, om Eriksons etik er i overensstemmelse med den deontologiske pligtetik, som Browning (2004) foreslår, eller om den snarere, som en følge af dens udviklingsmæssige indlejring i generativitetsstadiets omsorgsbestrebelse, må siges at være ontologisk grundet (Hansen, 2001).

Også Erikson har givet den gyldne regel forskellige formuleringer, men alle rummer det samme gensidighedsprincip. Her følger to:

»[...] *truly worthwhile acts enhance a mutuality between the doer and the other – a mutuality which strengthens the doer even as it strengthens the other.* Thus, the 'doer' and 'the other' are partners in one deed. Seen in the light of human development, this means that the doer is activated in whatever strength is *appropriate to his age, stage, and condition*, even as he activates in the other the strength appropriate to *his age, stage and condition*. Understood this way, the Rule would say

that it is best to do to another what will strengthen you even as it will strengthen him – that is, what will develop his best potentials even as it develops your own« (1964, p. 233).

»I suggested that (ethically speaking) a man should act in such a way that he actualises both in himself and in the other such forces as are ready for a heightened mutuality« (1969, p. 413).

Reglen gælder for alle 'divided functions', altså forhold, hvor partnerne er jævnbyrdige, netop fordi de på grund af deres forskellighed deltager i en fælles funktion. Delte funktioner består af eksistentielle modsætninger som stor-lille, mand-kvinde, leder-ledet, rig-fattig. Reglen har derfor også gyldighed i internationale relationer, hvor forskelle i historisk, politisk, økonomisk og teknologisk udvikling kræver, at de rige lande støtter de fattige. En delt funktion kan imidlertid føre til udbytning, hvor den ene partner misbruger forholdet til egen fordel

Tidligere formuleringer af den gyldne regel inkluderede krigsførelse. En soldat, der var indstillet på at gøre, hvad han forventede, at modstanderen var parat til at gøre mod ham, så ingen etisk modsigelse mellem den gyldne regel og sin militante ideologi (1950; 1964).

For at undgå udbytning og legitimering af krig er det derfor nødvendigt også at implementere den gensidighedsbaserede gyldne regel på internationale relationer. I en formulering rettet mod dette forhold lyder reglen således:

»For the only alternative to armed competition seems to be the effort to *activate in the historical partner what will strengthen him in his historical development even as it strengthens the actor in his own development – toward a common future identity*« (1964, p. 242).

4.3 Kollektiv etik

Erikson nærrede et intenst håb og ønske om, at individuel etik kunne blive grobund for udviklingen af en kollektiv etik med mere rummelige og inklusive identiteter. Selvom individuel og kollektiv etik har forskellige strukturer, er individuel etik en forudsætning for den kollektive, og grupper, der lever i samme historiske tidsperiode på forskellige stadier af kollektiv udvikling, kan ligeledes lære at stræbe langs 'gyldne linjer' (ibid.). Det var hans håb, at en sådan kollektiv etik kunne føre til et nyt generativt etos, hvor de rigeste lande ville forpligte sig på 'universal care' og tilbyde de fattigste lande en fælles garanti for overlevelse og vital udvikling af alle børn (1982).

Før dette kan realiseres, er det imidlertid nødvendigt at udvikle mere rummelige og inklusive identiteter, der eliminerer fjendebilleder. Vi må oparbejde kapaciteten til empatiske identifikationer med andre mennesker og især med de mennesker, som vi først opfattede som uforståelige 'andre',

men frem for alt må vi lære andetheden i os selv at kende (1965/1987; 1966/1987a).

Kimen til andetheden i os selv udvikles tidligt i barndommen på det andet udviklingsstadium, hvor det lille barn begynder at blive trænet i at passe på sig selv. Forældre er her tilbøjelige til at sammenligne barnet med dét, det kunne blive, hvis ikke de og det selv passede på. Dette er den ontogenetiske kilde til dannelsen af en negativ identitet, der rummer andetheden i form af eksplicitte billeder af dem, man ikke må ligne for selv at blive accepteret. Dannelsen af sådan en negativ identitet, der står i en dynamisk spænding med den positive identitetspol, sker ifølge Erikson i al normal identitetsudvikling. (Med en forfatterkommentar er det både projektionen og selv-accepten af en sådan negativ identitet, som Kim Larsen har fat i, når han synger 'jeg er dem, de andre ikke må lege med'). Selvtvivl og skam forbundet med nødvendigheden af at måtte 'eliminere' dele af sig selv, fremkalder et selvretfærdigt raseri, der 'hjælper til' i indoktrineringen mod 'onde' andre, på hvilke barnet kan projicere, hvad det måtte negere i sig selv, og mod hvem det senere kan rette sine moralistiske fordomme (det er dette destruktive raseri, der må syntetiseres, før det tidligere nævnte substrat af etisk styrke kan realiseres).

Hermed er grundlaget for frygt for og had til bestemte grupper af mennesker etableret, dét, Erikson kalder 'pseudo-speciation' (1964; 1965/1987; 1966/1987b).

Erikson redegør for det evolutionære aspekt af 'pseudo-speciation' ved at henvise til den kendsgerning, at mange af de tidligste stammenavne betyder 'the people', »[...] implying that others are not only different but also inhuman and in league with the Id as well as the Devil« (1965/1987, p. 489).

Løsningen på pseudo-speciation og forudsætningen for etableringen af en fuldstændig voksen generativ etik implicerer dannelsen af en bredere og mere inklusiv identitet, hvor det endelige mål er etableringen af en 'specieswide' fælles identitet. Det må være en identitet, der kan rumme både andetheden i os selv, og den andethed, vi er tilbøjelige til at se hos andre. Dette kræver en bevidstgørelse af andetheden, og dertil har vi ifølge Erikson et ganske bestemt 'agency': the 'I'.

Erikson pointerer, at den vanemæssige oversættelse af Freuds begrebsliggørelse af 'das Ich' til 'ego' ikke altid er passende. Undertiden brugte Freud snarere termen 'das ich' som betegnelse for et 'I', dvs. som betegnelse for den umiddelbare bevidsthed, der kan blive klar over sin egen benægtelse af det ubevidste og samtidig bevidstgøre dette ubevidste. Freud brugte også termen 'die Leuchte' for bevidstheden, hvilket Erikson oversætter til 'the shining light'. Lawrence Friedman gør opmærksom på, at Erikson sammenlignede fornemmelsen af 'I' med kvækernes indre lys, og at han forstod 'I'et som 'an eye of inner light'. Friedman påpeger samtidig den fonetiske lighed mellem 'I' og 'eye'. 'I' udgør således eksistensens numinøse center og repræsenterer en slags eksistentiel identitet, der gradvist må overskride

den psykosociale. Med termen 'eksistentiel' slutter Erikson ikke an til den traditionelle europæiske eksistentialisme med dens eksistentielle livsvilkår og angst for døden. Det voksne generative menneske er så travlt beskæftiget med at føde og opfostre børn, med sit arbejde og sine generative bestræbelser generelt, at det ikke har tid til at gøre sig tanker om døden (Erikson, 1969; 1982; Friedman, 1999). Det ofte citerede brudstykke 'I am what survives me' tilskrives således ikke generativitetsstadiet, men alderdoms stadie (1968, p.141).

Snarere tværtimod, kunne man sige: det er ikke døden, der er i fokus for 'I'et', men 'the joy of living', oplevelsen af at være i live, at være selve livet. 'I'et' forbinder dermed mennesket med Skaberen, der har skænket det sin numinøsitet og samtidig med menneskeheden som sådan. Erikson henviser her til det gamle testamente, hvor Gud på Moses spørgsmål, hvem han skal sige til sit folk, at han har mødt, svarer: 'I AM THAT I AM, sig til dit folk: I AM har sendt mig til jer' (1968, p. 220). Muligheden for transcendens er således immanent i Eriksons begreb om 'I'et', en transcendens, der ikke bare gør det muligt at forholde sig til andre 'I'er' som 'you'er' og at smelte sammen med dem til et 'we', men som også udgør forbindelsesleddet til 'the ultimate other.' Det betyder imidlertid ikke, at 'I'et' skal forstås som et luftigt, immaterielt legeme, der har mistet forbindelsen med det jordiske. Når det først er udviklet, giver det sig til kende i alle interaktioner, der er funderet på gensidighedsprincippet, og dets første manifestation i den intergenerationelle cyklus er i form af 'the primal other', moderrollen i den første 'mutual recognition'.

Ud over at være center for bevidstheden er 'I'et' også sæde for viljen, og det giver den subjektive oplevelse af 'mig selv', dvs. det repræsenterer førstepersonsperspektivet (1968; 1982).

Som nævnt er 'I'et' forskelligt fra egoet, men de to er forbundet med hinanden:

»But it is apparently one of the functions of the ego's unconscious work to integrate experience in such a way that the I is assured a certain centrality in the dimensions of being: so that [...] it can feel the flux of events like and effective *doer* rather than an impotent sufferer. *Active* and *originating* rather than inactivated [...]; *centered* and *inclusive* rather than shunted to the periphery; *selective* rather than overwhelmed; *aware* rather than confounded: all of this amounts to a sense of being *at home* in one's time and place, and somehow, of feeling *chosen* even as one chooses« (1982, p. 89).

Egoet integrerer oplevelse, og det gør det på en sådan måde, at 'I' både oplever sig som ejer af oplevelsen, og som den, hvorfra handling udspringer. Med andre ord skaber egoet den oplevelsesmæssige struktur, som får 'I'et' til at opleve sig som center for initiativ og handling.

'T'et' er som nævnt også selvbevidst og viljebestemt, og det er ikke mindst disse kvaliteter, der er nødvendige i den selverkendende opgave, som er basis for udviklingen af en mere rummelig og inklusiv identitet, fri for fordomme og projicerede fjendebilleder.

Denne udvikling er ifølge Erikson forudsætningen for med en oplyst vilje at kunne involvere sig i etisk funderede generative projekter, der er funderet i et gensidighedsprincip, på både kollektivt og individuelt plan.

5. Stille generativitet

Beretningen om Eriksons intergenerationelle generativitetsteori er ved at være til ende. Nogle af nøgleordene har været: gensidighed, aktualitet, fornemmelsen af helligt nærvær, indre lys.

Jeg vil slutte med en lille fortælling, der placerer disse begreber i et fænomenologisk relief.

Forleden var jeg til premiere på ti små, nye filmatiseringer af H.C. Andersens eventyr. Der var både de velkendte, elskede eventyr og nogle knap så kendte, heriblandt ét, som jeg slet ikke kendte. Jeg fortæller efter hukommelsen, noget er måske føjet til og andet glemt:

Den lille pige var så ked af det. Både mor og far, storesøster og storebror var i stadstøjet, for de skulle i det rigtige teater. Kun hun og så selvfølgelig bedstefar, der skulle passe hende, havde stadig hverdagstøjet på. Bedstefar trøstede hende, så godt han kunne og lovede, at de nok skulle få det hyggeligt, og hun skulle slet ikke være ked af det, for de ville lave deres eget teater. Den lille pige så op på ham med skeptiske øjne. Lave deres eget teater, hvordan skulle det dog gå til?

Efter at have givet farvelkys, fulgte hun modstræbende med bedstefar ind i herreværelset, hvor kaminilden buldrede, og stearinlysene var tændte. Først tog bedstefar tre store, tykke bøger ned fra reolen. De skulle være teatret: en bagvæg og to sider. Så begyndte han at hente ting og sager frem fra skrivebordsskuffen. Den lille pige kiggede interesseret til. Små dukkemøbler gjorde deres entré, en sofa, en lænestol og et bord blev det til. Så dukkede en fin skindhandske op. Aha, sagde bedstefar, hvad har vi her. Det må vist være frøken Handske. Den lille pige trak på smilebåndet, og bedstefar mærkede, at det gik godt, og fortsatte ivrigt med at lede i skuffen. En lille, broderet dukkevest blev til hr. Vest, et pibehoved var far Pibehoved og en gammel støvle med spore, Von Støvle. Som kronen på værket dukkede fire små, fine porcelænshoveder op fra skuffedybet, og der blev sat ét på hver af de fire skuespillere. Forestillingen kunne begynde.

Bedstefar lod skuespillerne fortælle den drabelige historie om kære-
stefolkene frøken Handske og hr. Vest, der ikke måtte få hinanden,

fordi far Pibehoved hellere så sin datter gift med bejleren, den rige Von Støvle.

Mange forviklinger blev det til, som handlingen skred frem.

Undervejs kiggede bedstefar hen på den lille pige. Hendes øjne strålede.

En ordentlig slutning måtte der også være.

Hr. Vest kom i håndgemæng med den ubelejlige bejler, og længe bølgede dysten frem og tilbage.

Den lille pige gøs.

Endelig fik hr. Vest overtaget, og Von Støvle blev slået på flugt.

Far Pibehoved puttede hr. Vest i lommen, så vidste han, hvor han havde ham, og kærestefolkene blev gift og levede lykkeligt til deres dages ende.

Fortæl noget mere, bedstefar, sagde den lille pige.

I det sammen hørte de yderdøren gå. Tiden var hastet af sted, og nu var mor og far allerede hjemme fra det rigtige teater.

Kom, sagde bedstefar.

Alle gode historier har en morale og også denne.

Mine ledsagere, to teenagepiger på 14 år, synes begge, at netop denne fortælling ud af de ti H.C. Andersen eventyr var den bedste.

REFERENCER

- BERTELSEN, P. (2000): *Antropologisk Psykologi*. København: Frydenlund.
- BROWNING, D. (2004): An Ethical Analysis of Erikson's Concept of Generativity. In: E. De St. Aubin, D.P. McAdams & Tae-Chang Kim (eds.) *The Generative Society. Caring for Future Generations*. Washington, DC: American Psychological Association.
- ERIKSON, E.H. (1950): *Childhood and Society*. New York: W.W. Norton & Company.
- ERIKSON, E.H. (1959/1980): *Identity and the Life Cycle*. New York: W.W. Norton & Company.
- ERIKSON, E.H. (1964): *Insight and Responsibility*. New York: W.W. Norton & Company.
- ERIKSON, E.H. (1965/1987): Psychoanalysis and Ongoing History: Problems of Identity, Hatred and Nonviolence. In: *A Way of Looking at Things. Selected Papers from 1930 to 1980*. Ed. by S. Schlein. New York: W.W. Norton & Company. First published in the *American Journal of Psychiatry*, 122: 241-250.
- ERIKSON, E.H. (1966/1987a): Remarks on the 'Wider Identity'. In: *A Way of Looking at Things. Selected Papers from 1930 to 1980*. Ed. by S. Schlein. New York: W.W. Norton & Company. First presented to the Catholic Worker in Tivoli, New York.
- ERIKSON, E.H. (1966/1987b): The Ontogeny of Ritualization in Man. In: *A Way of Looking at Things. Selected Papers from 1930 to 1980*. Ed. by S. Schlein. New York: W.W. Norton & Company. First published in *Philosophical Transactions of the Royal Society of London (Series B, 251, 772: 337-349)*.
- ERIKSON, E.H. (1968): *Identity: Youth and crises*. London: Faber & Faber.
- ERIKSON, E.H. (1968/1987): The Human Life Cycle. In: *A Way of Looking at Things. Selected Papers from 1930 to 1980*. Ed. by S. Schlein. New York: W.W. Norton &

- Company. First published in *the International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: Crowell-Collier: 286-292.
- ERIKSON, E.H. (1969): *Gandhi's Truth. On the Origins of Militant Nonviolence*. New York: W.W. Norton & Company.
- ERIKSON, E.H. (1982): *The Life Cycle Completed*. New York: W.W. Norton & Company.
- ERIKSON, E.H.; ERIKSON, J.M. & KIVNICK, H.Q. (1986): *Vital Involvement in Old Age*. New York: W.W. Norton & Company.
- FRIEDMAN, L.J. (1999): *Identity's Architect. A Biography of Erik H. Erikson*. New York: Scribner.
- HANSEN, J.T. (2001): *Selvet som rettethed – en teori om noget af dét, der driver og former menneskeliv*. Århus: Klim.
- LANSING, S.J.(2003): Complex Adaptive Systems. *Annual Review of Anthropology*, 32: 183-204.
- The Complete Works of William Shakespeare*. London: Abbey Library.